

Agnieszka Nawrocka*

 <https://orcid.org/0009-0001-9447-1158>

Kalejdoskop łódzki. Obraz Łodzi i okolic we fraszkach Jana Izydora Sztaudyngera

Streszczenie

Celem artykułu jest zaprezentowanie fraszek i kilku drobnych utworów Jana Izydora Sztaudyngera oscylujących wokół tematyki związanej z Łodzią. Najczęściej podejmowane przez poetę zagadnienia zobrazowane w piórkach łódzkich zostały podzielone na sześć kategorii: miasto kominów, początki i rozwój Łodzi, Łódź i przyroda, łódzkie arterie, kawiarnie oraz negatywne cechy łódzian. Wysszczególnione kwestie przeanalizowano w kontekście tkanki miejskiej i biografii poety, ilustrując wybranymi fraszkami.

Słowa kluczowe: fraszki, Jan Izidor Sztaudynger, Łódź, miasto kominów, złe miasto

* Uniwersytet Łódzki, e-mail: ulooo6788@edu.uni.lodz.pl

Łódź Kaleidoscope: The Image of Łódź and Its Surroundings in the Epigrams of Jan Izydor Sztaudynger

Summary

The aim of the article is to present the epigrams and a few minor works of Jan Izydor Sztaudynger that revolve around themes related to Łódź. The poet's most frequently addressed topics depicted in the "Łódź pen" have been divided into six categories: the city of chimneys, the beginnings and development of Łódź, Łódź and nature, Łódź's arteries, cafes, and the negative traits of Łódź residents. These highlighted issues are analyzed in the context of the urban fabric and the poet's biography, illustrated with selected epigrams.

Keywords: epigrams, Jan Izydor Sztaudynger, Łódź, city of chimneys, evil city

Jan Izydor Sztaudynger osiedlił się w Łodzi tuż po wojnie, wybór miejsca podsumował krótko: „[...] I ja znalazłem się w Łodzi / Po kataklizmie dziejowym / Przez Hitlera [...]”¹. Krakowianin, z przerwą na trzyletni pobyt w Szklarskiej Porębie [1947–1950], mieszkał w kamienicy na ul. Żwirki 1c, co zostało uwiecznione pamiątkową tablicą umieszczoną na ścianie budynku. Inskrypcja głosi: „W tym domu, w latach 1945–1961 mieszkał i tworzył Jan Sztaudynger, 1904–1970, poeta i fraskopis. Uczył piękna i radości życia”. Łódź traktował jako tymczasowe miejsce zamieszkania, nazywał swoją „dzisiejszą ojczyzną”². Początkowo piastował posadę kierownika literackiego Teatru Kukiełek „Biedronka” przy Centralnym Robotniczym Domu Kultury przy ul. Piotrkowskiej 243. Teatr został założony w 1945 r. przez Martę Janic i prof. Mariana Glutha, z którym wcześniej Sztaudynger organizował teatr lalek w Częstochowie. „Biedronka” zmieniła później nazwę na „Pinokio” i została przeniesiona – najpierw na Kopernika 16, później na Sienkiewicza 75 / 77. Od 1946 Sztaudynger współpracował z Centralnym Instytutem Kultury, następnie, do marca 1950, był zatrudniony jako referent literatury w Wydziale

¹ J. Sztaudynger, *** [Mój prapradziad...], [w:] tegoż, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, w. 24–26, s. 8.

² Tenże, *** [Łodzi, dzisiejsza ma ojczyzno...], tamże, s. 18.

Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi. Ostatecznie w 1961 r., ze względu na stan zdrowia, wyprowadził się z Łodzi i zamieszkał w Zakopanem³.

Sztaudynger swoją sławę zawdzięcza drobnym utworom lirycznym – fraszkom. W internetowej Encyklopedii PWN-u⁴ pod hasłem „fraszka” przywołane są nazwiska twórców tego gatunku. Oprócz poety z Czarnolasu, figuruje tam tylko Jan Izidor Sztaudynger, co może świadczyć o rozpoznawalności jego poezji. Kunszt słowa i pracę w popularyzacji gatunku doceniła także Stefania Skwarczyńska w artykule *Aspekt genologiczny „Fraszek” Jana Kochanowskiego*⁵, określając fraszki Sztaudyngera mianem „znakomitych owoców”. Według Wojciecha Natansona „Sztaudynger chciał wyprostować nieco wykoślawione pojęcie fraszki i przywrócić jej znaczenie poetyckie”⁶. Sam poeta nazywał swoje wierszowane drobiazgi mianem: piórek, kropki lirycznych, wiórek, supełków, uciniek, śmiesznot, szumowin, żdźbeł. Tadeusz Nyczek w posłowie do *Piórek prawie wszystkich* napisał:

[...] lekkie jak piórka [...] fraszki Sztaudyngera niemal unosiły się w powietrzu, mieniły wszelkimi barwami słów, bawiły paradoksami, grą znaczeń i przeinaczeń. [...] Do konstrukcji typowej fraszki sytuacyjnej Sztaudynger dołożył samoistny humor słowa, które bawi się nie tylko zbieżnościami dźwiękowymi, ale i samą gramatyką⁷.

Komu właściwie zawdzięczamy pomysł stworzenia miniatur o Łodzi i jej regionie? Z książki Natansona *Uśmiech i poezja Jana Sztaudyngera* wynika, że rolę *spiritus movens* przyjął Tadeusz Chrościelewski, który zajmował się pracami edytorskimi. I tak, przez kolejne lata powstawały drobne, żartobliwe, czasem uszczypliwe, ale zawsze przepełnione sympatią do „polskiego Manchesteru”⁸ utwory.

Analiza fraszek i innych niedużych tekstów poświęconych Łodzi, pozwoliła na podzielenie ich na sześć kategorii: miasto kominów, początki i rozwój Łodzi, Łódź i przyroda, łódzkie arterie, kawiarnie oraz negatywne cechy łódzian. Tematy te były najczęściej podejmowane przez poetę.

3 D. Kulesza, *Sztaudynger Jan Izidor*, [w:] *Słownik poetów polskich*, po red. nauk. J. Sztachelskiej, Wydawnictwo „Łuk”, Białystok 1997, s. 244.

4 *Fraszka*, [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/fraszka> [dostęp: 15.01.2024].

5 S. Skwarczyńska, *Aspekt genologiczny fraszek Jana Kochanowskiego*, „Prace Polonistyczne”, 1985, t. 41, s. 53–86.

6 W. Natanson, *Hierarchie i sylwety*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1985, s. 98.

7 T. Nyczek, *Łapanie tęczy – Do sieci pajęczej... czyli parę słów o autorze powyższego dwuwiersza*, [w:] J. Sztaudynger, *Piórka prawie wszystkie*, wyb. A. Sztaudynger-Kaliszewicz, D. Sztaudynger-Zaczek, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2007, s. 548.

8 W. Natanson, *Uśmiech i poezja Jana Sztaudyngera*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1976, s. 132.

Miasto kominów

Łódź była miastem robotniczym, zaistniała dzięki fabrykom, stąd też, jej nieodłącznym krajobrazem stały się kominy. Tę kategorię pogrupowano na trzy komponenty tematyczne, którym przyporządkowano utwory: 1. Komin – przetrwanie – dym (*Pejzaż Łodzi, Gderał dym...*), 2. Kominy – dym (*Paszcze kominów, Komin to Chińczyk, Łódź [O buńczuczności...], Łódzka rada, Kołysanka łódzka, Nie noś*) i 3. Komin – Widzew – smród (*Darmo..., Nie rzucim ziemi, Jak długo*). Poeta zdawał sobie sprawę, że dymiący komin jest symbolem przetrwania, rozwoju, ekspansji. Jakkolwiek dostrzegał problem zaistniałych szkód – zarówno w środowisku naturalnym, jak i zdrowiu człowieka. Dymiące, drapieżne paszcze kominów były nie tylko irytującym źródłem smrodu, w tej kategorii dwukrotnie został przywołany Widzew:

Darmo...

Darmom gwiazd szukał, przewodniczek Łodzi,
Komin je zakrył, a Widzew zasmrodził⁹.

Nie rzucim ziemi

Nie rzucim ziemi, skąd nasz smród,
Wąchając Widzew, nuci lud¹⁰.

Sztaudynger w utworze *Nie rzucim ziemi* sparafrazował Rotę Marii Konopnickiej [„Nie rzucim ziemi, skąd nasz ród, / Nie damy pogrześć mowy! / Polski my naród, polski lud...”¹¹]. Dzięki tak skonstruowanej treści przysięgi, za pomocą ironii, uwypuklił warunki życia widzowiaków i brak perspektyw na zmianę. Kominy inspirowały także do poetyckich porównań: w *Pejzażu Łodzi* kominy są zwielenkrotnionymi palcami, w innej zaś fraszce komin jest Chińczykiem, a dym jego warkoczem.

Pejzaż Łodzi

Komin palec. Dym obłok, co z palca wytryska.
Takich palców – obłoków sto, dwieście czy trzysta.
Oto jest pejzaż Łodzi. I Łodzi uroda,
To jej niebo i ziemia, jej wiatr i jej woda.

⁹ J. Sztaudynger, *Darmo...*, [w:] tegoż, *Nie tylko „Piórka”. Fraszki, wiersze, bajki*, wyb. A. Sztaudynger-Kaliszewicz, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1986, s. 148.

¹⁰ Tenże, *Nie rzucim ziemi*, [w:] *tamże*, s. 149.

¹¹ M. Konopnicka, *Rota*, [w:] *Poezye wydanie zupełne, krytyczne*, oprac. J. Czubek, Nakład Gebethnera i Wolfa, Warszawa 1915, t. 7, s. 10.

Szyfr fabryk, kominami pisany w błękicie,
To jej zguba i chluba. Jej śmierć i jej życie¹².

Komin to Chińczyk

Komin to Chińczyk. Warkocz dymu nosi,
Gdy modre niebo do oberka prosi...
I tym warkoczem czesany do góry
Łaskocze błękit i zaczepia chmury...
Aż wreszcie kończąc chińskie ceremonie,
Kryje się w dymie i w powietrzu tonie¹³.

Początki i rozwój Łodzi

W temacie „Początki i rozwój Łodzi” zastosowano zilustrowany przykładami trójpodział: 1. Założyciele – charakterystyka – zła sława (*Poemat o Łodzi, Relikt, Wstyd łódzian*), 2. Łodzianie – miejsce pracy – wytwory pracy np. ubrania (*Głos syreny, Co zawdzięczamy Łodzi, Swojemu miastu, Pralnia klienta, Kobieto łódzka, *** [Biegnij, biegnij, niteczko...]*), 3. Dynamika – rozwój – odbudowa (*Miasto ahistoryczne, Na plac na Ogrodowej przed gmachem Wojewódzkiej Rady Narodowej, Na dźwig budowlany pod nazwą „Adaś”, Łódź [Łódź nabiera poloru...]*). Sztaudynger w *Poemacie o Łodzi* nazwał wyrosłe na bagnach miasto „Kopciuszkciem”. Pisał wprost, określając założycieli Łodzi krwio pijcami. W dłuższym utworze wierszowanym *Świadectwo robociarza* wykorzystał krążącą po mieście legendę:

Żywa była przed laty w łódzkiej dzielnicy robotniczej na Księżym Młynie posępna legenda o tym, jakoby stary Karol Scheibler po śmierci zawiadywał nadal interesami fabryki, a nocą jeździł po mieście czarną karetą, powożoną przez diabła. Legenda nazywa tego Scheiblera-upiora „masonem”¹⁴.

Łódź otrzymała przezwisko – „złe miasto”, o czym we fraszce *Wstyd łódzian*: „Boli i zawstydza nas to / Powiedzenie: Łódź – »złe miasto«”¹⁵. To „przezwisko” nawiązuje do utworu pabianiczniana, Zygmunta Bartkiewicza (1867–1944) z 1911 r. *Złe miasto: obrazy z 1907 r.* Książka rozpoczyna się słowami:

12 J. Sztaudynger, *Pejzaż Łodzi*, [w:] *Nie tylko „Piórka”...*, s. 67.

13 J. Sztaudynger, *Komin to Chińczyk*, [w:] *tamże*, s. 147.

14 Tenże, *Świadectwo robociarza*, [w:] *tegoż, Łatki na...*, s. 40.

15 Tenże, *Wstyd łódzian*, [w:] *tegoż, Nie tylko „Piórka”...*, s. 148.

Jest w Polsce takie miasto: złe. I jakże obłudne, bo, jakby w welon żałobny spowite, a drwiące ze śmierci. Tysiące szczytów wyniosło, w podniebia, wysoko, a spodem we krwi się płuży. Nieugiętą moc czerpie z wiotkich kwiatów bawełny a z martwego złota życie. Występkom zawdzięcza zasługę¹⁶.

Bartkiewicz nazwał Łódź przeklętym miejscem, siedliskiem występku, zwrócił uwagę na nierówności społeczne i powszechny wyzysk. Sztudynger zaś, pomimo wielu łódzkich mankamentów, potrafił pisać o Łodzi z czułością:

Poemat o Łodzi

Chodzę po tobie, Łodzi, i od wstydu płonę,
O miasto pełne smutku, miasto uciśnione,
Nikt nad tobą nie płakał, jak nad Jeruzalem,
Stworzone przez krwiopiczów, żarte przez szakale,
Może dziś wyjdiesz wreszcie w rozkwitłe ogrody,
Może dadzą ci światła, nie poskąpią wody
I w kanały podziemne precedzą trucizny,
Biedna Łodzi, Kopciuszku zielonej ojczyzny¹⁷.

Poeta oceniał Łódź sprawiedliwym okiem, zauważał wszystkie szczegóły, które przyczyniały się do szybszego pulsu miasta. Pisał o ciężkiej pracy łódzkiej kobiety, a także wytworów jej rąk – nici, a na dalszym etapie tkanin i ostatecznie ubrań. Ilustracją mogą być fraszki: *Co zawdzięczamy Łodzi*: „Nie byłbyś, bracie, odzian, / Gdyby nie praca łodzian”¹⁸ czy *Swojemu miastu*: „Wdzięczna łodzianka / Za ładne wdzianka”¹⁹.

Sztudynger zawitał w Łodzi zaraz po wojnie. Nie tylko biernie obserwował zastane zniszczenia, ale uczestniczył w odgruzowywaniu, o czym świadczy utwór *Na plac na Ogrodowej przed gmachem Wojewódzkiej Rady Narodowej*: „[...] Chcę potomności uwagę zwrócić na to, / żem parę razy machnął tu łopatą [...]”²⁰. Łodzianie zmotywowani do odbudowy miasta przyczynili się do jego prężnego rozwoju i tak kolejne połacie zieleni zmieniały się w blokowiska, co oddają fraszki: *Łódź* [*Łódź nabiera poloru...*], *Miasto ahistoryczne*. Ostatnia z nich wskazuje na brak dawnych tradycji kulturalnych – „w Łodzi »prehistorią« jest zaledwie »wczoraj«”²¹.

16 Z. Bartkiewicz, *Złe miasto: obrazy z 1907 r.*, nakł. J. Czempińskiego, Warszawa 1911, s. 5.

17 J. Sztudynger, *Poemat o Łodzi*, [w:] tegoż, *Nie tylko „Piórka...”,* s. 66.

18 Tenże, *Co zawdzięczamy Łodzi*, [w:] tegoż, *Łatki na...*, s. 78.

19 Tenże, *Swojemu miastu*, [w:] tamże, s. 82.

20 Tenże, *Na plac na Ogrodowej przed gmachem Wojewódzkiej Rady Narodowej*, [w:] tamże, w. 3–4, s. 84.

21 W. Natanson, *Uśmiech i poezja...*, s. 133.

Łódź

Łódź nabiera poloru, koloru,
Gdzie spacerkiem szedł sobie miś z boru,
Kładąc łapy do łakomych barci –
Zakwitają, jak kwiaty, pstre bloki Żubardzi²².

Miasto ahistoryczne

Z tym pewnikiem się uporaj:
Prehistorią tu jest wczoraj²³.

Łódź i przyroda

Fraszki związane z łódzką przyrodą zostały podzielone na dwa zagadnienia: 1. Woda – rzeki – nieć – łódka (*Obraz Łodzi, Pytasz, dlaczego?, Drażliwość łodzian, Łódź – łódka*) i 2. Miasto – drzewa (*Na smutek wielkich miast, Na kwitnące topole, Na pachnące topole parku Poniatowskiego, Pochwała łódzkich drzew*). Z treści utworów wyłania się Sztaudynger – miłośnik przyrody, uwielbiający zielen miejską. Na szczególne wyróżnienie w kropkach lirycznych zasłużyły wzniosłe topole:

Na kwitnące topole

Topole, na was patrzę zawstydzenia pełni:
Tyle w mieście włóknarzy marnować bawełny²⁴!

Na pachnące topole parku Poniatowskiego

Gdy przyjdzie wiosna i park się rozśpiewa,
Pachniecie piękniej niżli inne drzewa,
Niż wszelkie kwiaty, perfumy i wody,
Po stokroć godne horacjańskiej ody²⁵.

Wysokie i smukłe, stały w zielonej opozycji do kominów. Ich dodatkowym atutem, wzmacniającym włókienniczy charakter miasta, były nasiona obleczone puchem przypominającym bawełnę. Nasadzenia tych drzew Łódź zawdzięcza

²² J. Sztaudynger, *Łódź [Łódź nabiera poloru]*, [w:] tegoż, *Łatki na...*, s. 85.

²³ Tenże, *Miasto ahistoryczne*, [w:] tamże, s. 78.

²⁴ Tenże, *Na kwitnące topole*, [w:] tegoż, *Łatki na...*, s. 80.

²⁵ Tenże, *Na pachnące topole parku Poniatowskiego*, [w:] tamże, s. 84.

Stefanowi Rogowiczowi (1891–1946), przedwojennemu naczelnikowi wydziału plantacji miejskich w Łodzi²⁶.

Zdawałoby się, że w Łodzi nie ma rzek, tymczasem są one ukryte w podziemnych kanałach. Przez Łódź przepływa ok. 20 rzek i strumieni (w zlewni Wisły: Bzura, Łagiewniczanka, Sokołówka, Brzoza, Wrząca, Aniołówka, Zimna Woda, Miazga, w zlewni Odry: Ner, Gadka, Jasieniec, Dobrzyńska, Łódka, Bałutka, Jasień, Olechówka, Augustówka, Karolewka, Lamus, Stoczanka), jakkolwiek, według Waldemara Biezanowskiego słowo „rzeka” jest nadużywane, gdyż „w granicach Łodzi, poza odcinkami Neru i Bzury, nie ma rzek. Są natomiast strumienie i strugi”²⁷. Tego rodzaju kryteria, umniejszające łódzkim rzekom, skonfrontowane z lokalnym patriotyzmem wywoływały megalomanię:

Drażliwość łodzian

Łódka mniejsza od Wisły?

– Głupie to wymysły!²⁸

W niepozorności łódzkich cieków wodnych poeta dostrzegł potencjał, w *Obrazie Łodzi* włókienniczą nitkę porównał do Pilicy: „Weźmy dwie nitki – obraz będzie pełny: / Nitkę z Pilicy i nitkę z bawełny.”²⁹ W innej zaś fraszce, *Łódź – łódka*, sparafrazował *Stępy akermanskie* Adama Mickiewicza (Wóz nurza się w zieloność i jak łódka brodzi; / Śród fali łąk szumiących, śród kwiatów powodzi³⁰). Stworzył opozycję między powodzią fabryk a powodzią kwiatów: „Pośród drzew mnóstwa, wśród fabryk powodzi / Łódź nurza się w zieloność i jak łódka brodzi”³¹.

Łódzkie arterie

Powtarzający się w kroplach lirycznych motyw łódzkich arterii uporządkowano tematycznie: 1. Aleja Tadeusza Kościuszki – drzewa (*Proszę uprzejmie, Udekoro- wany*), 2. Piotrkowska – prestiż (*Pochwała dzisiejszej Piotrkowskiej, Największa troska, Na odmalowaną Piotrkowską*), 3. Piotrkowska – kominy – ludzie (*Do Łodzi*,

²⁶ M. Godlewska, *Topole – drzewa przyszłości*, [w:] *Zielnik Łódzki*, z dnia 5 marca 2020, <https://zielniklodzki.pl/wpis/topole-drzewa-przyszlosci/> [dostęp: 15.01.2024].

²⁷ W. Biezanowski, *Łódka i inne rzeki łódzkie*, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Odział w Łodzi, Zora, wyd. 2, Łódź 2003, Biblioteczka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami w Łodzi, z. 8, s. 78.

²⁸ J. Sztudynger, *Drażliwość łodzian*, [w:] tegoż, *Łatki na...*, s. 81.

²⁹ Tenże, *Obraz Łodzi*, [w:] tamże, s. 77.

³⁰ A. Mickiewicz, *Stępy akermanskie*, [w:] tegoż, *Wiersze*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1986, w. 2–3, s. 183.

³¹ J. Sztudynger, *Łódź – łódka*, [w:] tegoż, *Łatki na...*, s. 79.

Wąski komin Piotrkowskiej) i 4. Tkanka miejska – nazewnictwo (*Dusza miasta, Łódzkie pasaże*).

Sztaudynger traktował drzewa jako istotną część krajobrazu miejskiego, nie mógł się pogodzić z ich masową wycinką na Kościuszki. Swoje emocje wyraził fraszką:

Udekorowany

Wziął order nieszczęśny oślina,
Co na Kościuszki masę drzew pościął.
Ach, gdybym wtedy był w jego pobliżu,
Nie krzyż mu dałbym, lecz tęgo po krzyżu³².

W latach, w których poeta mieszkał w Łodzi, trwała modernizacja torowisk tramwajowych m.in. na Kościuszki, co wiązało się ze zmianami urbanistycznymi. Warto tutaj wspomnieć, że aleja Tadeusza Kościuszki nosi tę nazwę od 1917 r., wcześniej była to ulica Spacerowa. Gęsto obsadzona drzewami kasztanowymi, posiadająca deptak, potocznie zwana „Promenadą”³³, Spacerowa sytuowała się zaraz po Piotrkowskiej jako jedna z najbardziej reprezentatywnych arterii w Łodzi. Oczywiście ul. Piotrkowska przez długie lata cieszyła się największym prestiżem. Sklepy, które chciały zaistnieć na rynku, modne lokale, instytucje, musiały mieć ten adres, co odzwierciedla fraszka *Największa troska*: „To największą w Łodzi troską, / Aby Łódź całą zmieścić na Piotrkowską”³⁴. Paulina Tobiasz-Lis i Marcin Wójcik w artykule *Lodziensia contemplativa czyli refleksja geografów nad przestrzenią miasta. Przykład Łodzi*³⁵ wskazują na zakorzenienie się w świadomości zbiorowej ścisłej identyfikacji Łodzi z Piotrkowską i *vice versa*, jakby Łódź była miastem jednej ulicy. Słynna „Pietryna” została zdefiniowana jako „»Axis Lodziensia, via aeterna« (Oś Łodzi, wieczna droga)”³⁶.

W utworach dotyczących Łodzi znalazło się wiele aluzji, metafor akwaticznych np. „tłum faluje”. Jakżeby inaczej skoro Łódź jest łodzią – niech więc płynie! Poeta korzystał również z metaforyki biblijnej – „ucho igielne” (Mt 19,24 „Powtarzam wam: »Łatwiej wielbłądowi przejść przez ucho igielne, niż bogatemu wejść do

³² Tenże, *Udekorowany*, [w:], tamże, s. 91.

³³ B. Wilkoszewski, S. Brajter, *Spacerowa / Kościuszki* [w:] *Refotografie*, z dnia 29 marca 2019, <https://refotografie.pl/asset/309> [dostęp: 15.01.2024].

³⁴ J. Sztaudynger, *Największa troska*, [w:] tegoż, *Łatki na...*, s. 79.

³⁵ P. Tobiasz-Lis, M. Wójcik, *Lodziensia contemplativa czyli refleksja geografów nad przestrzenią miasta. Przykład Łodzi*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2012, nr 12, s. 189–202.

³⁶ Tamże, s. 191.

królestwa Bożego³⁷; por. Łk 18,25), co poprzez grę słów komponowało się z włókienniczym charakterem miasta:

Wąski komin Piotrkowskiej

Wąski komin Piotrkowskiej. Tym wąskim kominem

Tłum dwustronnie faluje i w dwie strony płynie.

O, łatwiej nam byłoby wejść w niebiosów bramy!

Bo przez ucho igielne wciąż się przewlekamy...

Ugniatany, jak śledź ów w przysłowiowej beczce,

Kocham Łódź, choć tu łokieć trza trzymać przy teczce³⁸.

Sztaudynger żywo reagował na niekorzystne, jego zdaniem, zmiany w tkance miejskiej, w jednym z utworów zżymał się na „ojców miasta” za „uaktualnienie” historycznych i uzasadnionych logistycznie nazw ulic:

Dusza miasta

Ojcowie miasta,

Pamiętajcie o tym:

Przejazd – Przejazdem,

I Nawrot – Nawrotem.

Te nazwy zmieniać się nie mogą

Nigdy i dla nikogo³⁹.

W Duszy miasta odniósł się do łódzkiej onomastyki, chodziło o dawną ulicę Przejazd (wcześniej Przechód), która w 1954 r. została uczczona nazwiskiem twórcy *Kwiatów polskich* – Juliana Tuwima. Sztaudynger w swoim proteście nawiązywał do historii ulicy. Wytyczono ją w 1823 r., wiodła ku puszczy (jej pozostałości tworzą obecnie Park 3 Maja), z której pozyskiwano potrzebne przemysłowi drewno opałowe. Ponieważ droga ta była jednokierunkowa, wozy z załadunkiem musiały nawracać ulicą równoległą do Przejazdu – Nawrot, także jednokierunkową. Od 1954 r. kierunek ruchu obu ulic uległ zmianie – stał się odwrotny do historycznego⁴⁰.

³⁷ Mt 19,24, [w:] *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Edycja Świętego Pawła 2008, s. 2182.

³⁸ J. Sztaudynger, *Wąski komin Piotrkowskiej*, [w:] tegoż, *Łatki na...*, s. 85.

³⁹ Tenże, *Dusza miasta*, [w:] tegoż, *Łatki na...*, s. 91–92.

⁴⁰ D. Kędzierski, *Ulica dobrej starej nazwy: Nawrot*, „Kronika Miasta Łodzi” 2016, z. 1, s. 235.

Kawiarnie

Kawiarnie zazwyczaj były interesującymi punktami na towarzyskiej mapie miasta, to w nich toczyło się życie łódzkiej bohemy. Sztaudynger często, wraz z córką Anną, odwiedzał prywatną, należącą do Stefanii Bruździńskiej, artystyczną kawiarnię w centrum Łodzi – „Honoratkę”. Działający w latach 1945–1974 lokal znajdował się przy ul. Stanisława Moniuszki 2. Mieścił się na parterze kamienicy wybudowanej przez Ludwika Meyera. Poeta poczynił pewne spostrzeżenia odnośnie bawiącej tam klienteli:

„Honoratka”

Dzikie małpy siedzą w klatce,

Oswojone w „Honoratce”⁴¹.

Alicja Krawczyk w pracy *Łódzkie kawiarnie literackie w II połowie XX wieku*⁴² zdradziła, że z powodu zdezwuowania klienteli uchodzącej za tzw. „wyższe sfery”, poeta musiał się pożegnać z ulubioną kawą i sernikiem, zachowując ich smak w pamięci. Sugestia, iż w lokalu przesiadują prostytutki, bo takie znaczenie ma owa „małpa”⁴³ nie przypadła właścicielce do gustu. Sztaudynger nie należał do autorów zważających na poprawność, nie stosował autocenzury. Nie obchodziła go drobnomieszczańska moralność, chyba że jako niewyczerpane źródło inspiracji twórczej. Poeta nie zarzucił tematyki kawiarnianej, o czym świadczy chociażby emanująca erotyką fraszka *W „Egzotycznej”, łódzkiej kawiarni malarskiej*:

W „Egzotycznej”, łódzkiej kawiarni malarskiej

Ujrzyć cię nagaść chęć we mnie najszczerza,

Podchodzę, proszę: „Pozuj mi do wiersza”⁴⁴.

Pomysł eksploatawania motywu nagości zrodził się dzięki wystrojowi „Egzotycznej” – nad wejściem do lokalu znajdowała się głowa czarnoskórego mężczyzny, co już w pewien sposób sygnalizowało niecodzienny charakter wnętrza, w którym można było podziwiać fresk autorstwa Władysława Strzemińskiego. W kolejnych latach na miejscu „Honoratki”, na ul. Piotrkowskiej 106 / 110, powstała kultowa dla

41 J. Sztaudynger, „Honoratka”, [w:] tegoż, *Piórka prawie...*, s. 62.

42 A. Krawczyk, *Łódzkie kawiarnie literackie w II połowie XX wieku*, „Przegląd Humanistyczny” 2019, R. 63, nr 4(467), s. 111.

43 *Małpa*, [w:] *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, Warszawa 1902, t. 2, s. 865.

44 J. Sztaudynger, *W „Egzotycznej”, łódzkiej kawiarni malarskiej*, [w:] tegoż, *Nie tylko „Piórka”...*, s. 150.

łódzian kawiarnia „Hortex”, jednakże dzięki relacji jednej z bywalczyń wiemy, jak „Honoratka” wyglądała w środku:

[...] fresk na całych ścianach, dwóch ścianach chyba, kawiarni, biało-czerwono-czarny, jakieś murzynki, i w chustach, w tunikach pamiętam, jakieś, niosące jakieś kosze z ziarnami kawy, coś takiego właśnie gdzieś z innego świata, palącego, gorącego, nieprawdopodobnego, takiego świata nie ma⁴⁵.

Sztaudynger chorował na czerwienicę prawdziwą, przez co był szczególnie wyczulony na zanieczyszczone powietrze, także dym papierosowy. Problem był na tyle „palący”, że zainicjował powstanie kilku fraszek „antypalackich”: „Kto zabije palacza, / Temu Pan Bóg wybacza.”, „Ćma, co papierosa ćmi, / Podwójnie obrzydliwa mi.”. Palenie w oczach poety stanowiło o braku kultury osobistej. Nałóg ten był dla niego szczególnie dotkliwy w zamkniętych miejscach publicznych, takich jak kawiarnie, co wyraził dwuwierszami: „Kłęska lokali – / Człowiek, który pali.” i „Nie palcie, młodzi, / Bo mnie to szkodzi.”⁴⁶. Z innej fraszki, ze zgrabnie ułożonym neologizmem – „bezdymka”, wyłania się obraz obleczonych dymem przestrzeni kawiarnianych:

Prośba o „Bezdymkę”

Ojcowie miasta (mam trudności z rymem),
Stwórzcie kawiarnię rozwiedzioną z dymem,
Gdzie nas nie zwędzą jak wieprzowe szynki.
Mam dla niej nazwę – czy dobrą? – „Bezdymki”!

Jest to kolejny utwór, w którym Sztaudynger zwrócił się do „Ojców miasta” [przyp. *Dusza miasta*], mając nadzieję na interwencję i zdrowy rozsądek. Innowacyjność pomysłu doceniła łódzka bohema, i tak przy ul. Piotrkowskiej 192 otworzyła swe podwoje „Bezdymka”⁴⁷.

⁴⁵ E. Kurkowska, *Kawiarnia „Egzotyczna”* [wypowiedź Ewy Nagórskiej], *Miastograf*. Cyfrowe Archiwum Łódzian, z dnia 1 sierpnia 2011, <https://www.miastograf.pl/asset/1509> [dostęp: 15.01.2024].

⁴⁶ J. Sztaudynger, *** [Kto zabije palacza...], *** [Ćma, co papierosa ćmi...], *** [Kłęska lokali...], *** [Nie palcie, młodzi...], [w:] J. Sztaudynger, A. Sztaudynger-Kaliszewiczowa, *Chwalipięta, czyli rozmowy z Tatą*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2009, s. 304.

⁴⁷ A. Krawczyk, *Łódzkie kawiarnie literackie...*, s. 112.

Negatywne cechy łodzian

Fraszki prezentowane w tej sekcji mają najczęściej charakter dydaktyczny. Zostały podzielone na cztery kategorie: 1. Chamstwo (*Do młodzieńców, Łódzka grzeczność*), 2. Wulgarność („*Łacina*”), 3. Skłonność do śmiecenia (*Prośba do przechodnia, Do brudasa, Sposób*) i 4. Bezmyślność – brak poszanowania cudzej własności (*Na deptających trawniki, Alarm dla miasta Łodzi*).

Z chamstwem poeta rozprawiał się uszczypliwie:

Łódzka grzeczność

Trudne słowo „przepraszam” – nieznane jest w Łodzi,
 Pomarańcz i grzeczności bruk łódzki nie rodzi.
 W tramwaju łatwo z nosa malinowy sok ci
 Puści sąsiad, amator rozpychania łokci,
 Na ulicy dziewczeczka z miną słodkiej kotki
 Modnym butem znajduje twe stare nagniotki.
 Czytelnicy! dla wprawy, bardzo was upraszam,
 Mówcie co dzień do lampy trzykrotnie: przepraszam,
 A jeśli nie odpowie na to przepraszanie,
 Wiedźcie – to łódzka lampa, grzeczna jak łodzianie⁴⁸.

Jest to wkład w lekcję *savoir vivre*’u, niech łodzianie nauczą się w końcu grzeczności, poczynając od słowa „przepraszam”. Nie wspominając o powszechnej w sferze publicznej „łacinie” – „*Łacina*” „Ach, ta łódzka, nieludzka „łacina”! / Wciąż się człowiek na nią nacina.”⁴⁹

Sztaudyngera bardzo raził brud w przestrzeni miejskiej, do tego stopnia, że zbierał napotkane po drodze śmieci, o czym mowa w refrenicznej, naszpikowanej deminutywami *Prośbie do przechodnia*. Zachęcał do sprzątnięcia po sobie – Łódź nie zasługuje, by robić z niej śmietnisko:

Prośba do przechodnia

Za każdym razem gdy wyjdę
 Na Łódź miłą, na spacerek,
 Schylam się i podnoszę
 Pudełko, bilet, papiererek.

Taki był ślicznie zielony,
 Taki uroczy skwerek,

⁴⁸ J. Sztaudynger, *Łódzka grzeczność*, [w:] tegoż, *Nie tylko „Piórka”...*, s. 152.

⁴⁹ Tenże, „*Łacina*”, [w:] tamże, s. 153.

Lecz śmieciem go pokryło
Pudełko, bilet, papierek.

Tych, co Łódź zaśmiejają,
Warto by trzepnąć w kuperek,
Że mają czelność rzucać
Pudełko, bilet, papierek.

Naśladuj mnie, przechodniu!
Gdy wyjdiesz na spacerek,
Pochylaj się i podnoś
Pudełko, bilet, papierek⁵⁰.

Do brudasa

Proszę cię, Łódź, na Boga, to nie żaden śmietnik,
I powinna być piękna jak sen i jak kwietnik.
I nie trzeba przez nasze lenistwo plugawe
Biletami z tramwaju faszrować trawy.
Będę krzychał za każdym razem, co mi Łódź zaśmiejca:
„Fe, brudasie, do kąta, a papier do pieca!”⁵¹

Poetę mierzyła bezmyślność, brak poszanowania cudzej własności, ludzi wybierających zamiast chodnika skrót przez trawnik mianował „bydłem” – *Na depczących trawniki*: „Nie łaj / Chodzących na przełaj. / Inaczej nie mogą... / Bydło różnie najkrótszą drogą”⁵². Odnosił się też do działań mieszkańców Rudy Pabianickiej, którym tak bardzo brakowało piasku, że zaczęli „demontować” Rudzką Górę – jedno z łódzkich wzniesień (230 m n.p.m.), powstałe sztucznie na terenie będącym pozostałością polodowcową.

Alarm dla miasta Łodzi

Kraków sypie sobie kopce,
Jakby gór miał mało,
W Łodzi piękno Rudzkiej Góry
Ludziom spać nie dało.
Piasek biorą, znoszą górę,
Co się wzniosła górnio.

⁵⁰ Tenże, *Prośba do przechodnia*, [w:] tegoż, *Łatki na...*, s. 89.

⁵¹ J. Sztudynger, *Do brudasa*, [w:] tegoż, *Łatki na...*, s. 89–90.

⁵² Tenże, *Na depczących trawniki*, [w:] tamże, s. 90.

Wkrótce cała górka zginie
A zostaną durnie⁵³.

Atrakcyjne okolice Łodzi

Pasja Sztaudyngera do lalkarstwa i wędrówek po lesie przyczyniły się do częstych wizyt w wielu miejscowościach znajdujących się na terenie województwa łódzkiego: Łęczycy, Tumie Pabianicach, Grotnikach, Łowiczu, Sulejowie, Tuszynie, Łęczycy, Brzezinach, Łagiewnikach, Sieradzu, Łasku, Zgierzu, Kopyści. Wyprawy te inspirowały twórczo obfitując w krótkie utwory liryczne. Po jednym z pabiani-ckich występów powstał wzruszający wiersz *Pieszczota w sierocińcu* o spragnio-nym miłości chłopcu, który podszedł do poety i:

[...]
Jął przygłaskiwać różową twarzączkę...
I wstrząsająca była ta pieszczota:
Lalka-staruszka i chłopiec-sierota [...] ⁵⁴.

Przyroda wprawiała Sztaudyngera w zachwyt nad pięknem, nastrojała, a tak-że skłaniała do refleksji nad upływającym czasem. W wierszu *Czymże dziś jesteś, o klasztorze?* poeta zwrócił uwagę na kruchość i przemijalność wytworów pracy człowieka, wszystko w pewnym momencie, stopniowo zostanie pochłonięte przez naturę:

[...]
I tylko roślin bezceństwo
Przez szczyby murów wszędzie pcha się,
Zielone swoje nabożeństwo
Sprawiając nie w czas i po czasie [...] ⁵⁵.

Krajobrazy fascynowały Sztaudyngera swoją różnorodnością; *W dolinie Bzu-ry* opisał pobudzające zmysły sianokosy, w *Piosence* zilustrował obrzędowość su-lejowianek, które wrzucały do wód Pilicy wianki. Na grzybobranie polecał lasy w Grotnikach i Kopyści – *Do towarzyszy grzybiarzy*. Dostrzegał także piękno miej-scowego folkloru, w utworze *Na wycieczkę łowicką* przedstawił proces powstawa-nia charakterystycznych dla regionu wycinanek z papieru.

⁵³ Tenże, *Alarm dla miasta Łodzi*, [w:] tamże, s. 92.

⁵⁴ J. Sztaudynger, *Pieszczota w sierocińcu*, [w:] tamże, w. 7–9, s. 23.

⁵⁵ Tenże, *Czymże dziś jesteś, o klasztorze?*, [w:] tamże, w. 9–12, s. 29–30.

Sztaudynger zbierał różne historie, miejscowe podania, legendy. Utrwalał je, a nawet pod wpływem weny poszerzał, tak m.in. powstała ballada o bardzo rozbudowanym tytule: *Ballada o księdzu amatorze koni, o kawałkach cukru i o śmierci przez kopnięcie. Ballada o nocnym rzeniu, o gubieniu podkowy, o strzelaniu z bata* czy inne ballady związane z Sulejowem: *Ballada o lwach w sulejowskiej katedrze* i *Ballada o lutowanej czaszce*, a także z Sieradzem – *Sieradzka ballada o Francuzie i Marysieńce*.

Łęczycza ze swoim zamkiem i głównym bohaterem – diabłem Borutą stała się przyczynkiem do stworzenia łęczyckich piórek: *Panny łęczycanki, Przyjaciel kobiet, Nie spotkałem, Ej, chyba go widziałem?, Na łęczycankę, Wielka poruta*: „Dla łęczycanki wielka poruta, / Kiedy jej nie chce nawet Boruta.”⁵⁶. Wśród nich znalazł się utwór ucierający nosa łodzianom:

Tu usłyszałem
 Tu usłyszałem „dzień dobry”,
 Tu usłyszałem „przepraszam”,
 Storturowany Łodzią,
 Miłą nowinę ogłaszam⁵⁷.

Łódź w hołdzie poecie

Łodzianie nie zapomnieli o Janie Izydorze Sztaudyngerze i jego wciąż żywej twórczości. Dowodów nie trzeba szukać daleko. 3 listopada 2000 r. na kamienicy przy ul. Piotrkowskiej 71, od strony Pasażu Rubinsteina odsłonięto fresk „Łódź w pigułce” uwieczniający znane postaci powiązane z Łodzią. Umieszczono tam również tablicę pamiątkową zatytułowaną – *Zasłużeni dla Łodzi*. Wśród namalowanych sylwet jest i Sztaudynger, można go zobaczyć w oknie balkonowym, które dzieli z Julianem Tuwimem i Władysławem Stanisławem Reymontem.

W 2021 r. przy dworcu Łódź Fabryczna powstała na ścianie pawilonu czerpni powietrza instalacja artystyczna. Jej autorem jest Łukasz Zbieranowski. Mieszkańcy i wszyscy przyjeżdżający do Łodzi mogą przeczytać na fasadzie bryły budynku słowa fraszki Sztaudyngera *Dojrzewanie i dojrzałość*: „Trzeba dojrzeć, / Aby dojrzeć...”⁵⁸. Zbieranowski zaprojektował instalację tak, by na każdej ścianie znalazło się jedno słowo z dwuwiersza: trzeba – dojrzeć – aby – dojrzeć.

⁵⁶ Tenże, *Wielka poruta*, [w:] tamże, s. 49.

⁵⁷ J. Sztaudynger, *Tu usłyszałem*, [w:] tamże, s. 47.

⁵⁸ Tenże, *Dojrzewanie i dojrzałość*, [w:] tegoż, *Piórka*, wyb. A. Sztaudynger-Kaliszewiczowa, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1980, s. 64.

Kolejną inicjatywą było uczczenie 50. rocznicy śmierci i 117. rocznicy urodzin Jana Sztudyngera. Z tej okazji 28 kwietnia 2021 r. Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi zorganizowała sesję popularno-naukową poświęconą poecie.

W 2022 r, dokładnie 31 sierpnia na ścianie kamienicy przy ul. Żwirki 8, znajdującej się naprzeciwko budynku, w którym mieszkał Sztudynger, umieszczono neon. Pionowa instalacja świetlna przedstawia w siedmiu sekwencjach cykl życia rośliny. Wraz z obrazem podświetlają się kolejne słowa fraszki:

Twórczość czasu

Czas tworzy nas. Czas morzy nas.

Nic w tym dziwnego – bo czas ma czas⁵⁹.

Podsumowanie

Łódź wyłaniająca się z fraszek Jana Izzydora Sztudyngera zmienia swe oblicza niczym wzory kolorowych szkielek w kalejdoskopie przy kolejnym obrocie optycznego urządzenia. Każde z łódzkich piórek, niezależnie od podejmowanych zagadnień – miasto kominów, początki i rozwój Łodzi, Łódź i przyroda, łódzkie arterie, kawiarnie oraz negatywne cechy łódzian – składa się na żywy obraz Łodzi. Zaprezentowane w artykule fraszki stały się pretekstem do literackiej wędrówki po mieście i jego mniej lub bardziej odległych okolicach. Dzięki Tadeuszowi Chrościelewskiemu, który zachęcił Sztudyngera do pisania cyklu łódzkiego, łódzianie otrzymali szereg fraszek komemoracyjnych. Krople liryczne, opiewające „dzisiejszą ojczyznę” poety, przedstawiały w charakterystyczny, lapidarny, niepozabawiony humorem czy ironii sposób łódzką tkankę miejską. Z utworów o: mieście kominów, wybudowanym na terenach bagiennych, mieście przyciągającym „krwopijców”, ale też ludzi podążających za chlebem, mieście ciągłych zmian, przebija się czułe spojrzenie i marzenie o lepszej przyszłości dla Łodzi:

Marzenie o Łodzi

Wolno trochę pomarzyć o Łodzi przestronnej,

O Łodzi oczyszczonej, Łodzi pyłochłonnej,

Nawodnionej i całej porzniętej kanałem.

Taką kocham, choć inną doprawdy poznałem.

Może ktoś, kto marzenia mojego posłucha,

Weźmie je i do serca...⁶⁰

⁵⁹ Tenże, *Twórczość czasu*, [w:] tegoż, *Piórka prawie...*, s. 533.

⁶⁰ J. Sztudynger, *Marzenie o Łodzi*, [w:] W. Natanson, *Uśmiech i poezja Jana Sztudyngera*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1976, s. 135.

Bibliografia

Bibliografia podmiotowa

- Bartkiewicz Zygmunt, *Złe miasto: obrazy z 1907 r.*, nakł. J. Czempińskiego, Warszawa 1911, s. 5.
- Konopnicka Maria, *Rota*, [w:] *Poezye wydanie zupełne, krytyczne*, oprac. J. Czubek, Nakład Gebethnera i Wolfa, Warszawa 1915, t. 7, s. 10.
- Mickiewicz Adam, *Stepy akermalskie*, [w:] A. Mickiewicz, *Wiersze*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1986, w. 2–3, s. 183.
- Sztaudynger Jan, *** [*Biegnij, biegnij, niteczko...*], [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chrościelewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 17–18.
- Sztaudynger Jan, *** [*Ćma, co papierosa ćmi...*], [w:] J. Sztaudynger, A. Sztaudynger-Kaliszewiczowa, *Chwalipięta, czyli rozmowy z Tatą*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2009, s. 304.
- Sztaudynger Jan, *** [*Kłęska lokali...*], [w:] J. Sztaudynger, A. Sztaudynger-Kaliszewiczowa, *Chwalipięta, czyli rozmowy z Tatą*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2009, s. 304.
- Sztaudynger Jan, *** [*Kto zabije palacza...*], [w:] J. Sztaudynger, A. Sztaudynger-Kaliszewiczowa, *Chwalipięta, czyli rozmowy z Tatą*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2009, s. 304.
- Sztaudynger Jan, *** [*Łodzi, dzisiejsza ma ojczyzna...*], [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chrościelewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 18.
- Sztaudynger Jan, *** [*Mój prapradziad...*], [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chrościelewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, w. 24–26, s. 8.
- Sztaudynger Jan, *** [*Nie palcie, młodzi...*], [w:] J. Sztaudynger, A. Sztaudynger-Kaliszewiczowa, *Chwalipięta, czyli rozmowy z Tatą*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2009, s. 304.
- Sztaudynger Jan, „*Honoratka*”, [w:] J. Sztaudynger, *Piórka prawie wszystkie*, wyb. A. Sztaudynger-Kaliszewicz, D. Sztaudynger-Zaczek, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2007, s. 62.
- Sztaudynger Jan, „*Łacina*”, [w:] J. Sztaudynger, *Nie tylko „Piórka”. Fraszki, wiersze, bajki*, wyb. A. Sztaudynger-Kaliszewicz, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1986, s. 153.
- Sztaudynger Jan, *Alarm dla miasta Łodzi*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chrościelewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 92.
- Sztaudynger Jan, *Ballada o księdzu amatorze koni, o kawałkach cukru i o śmierci przez kopnięcie. Ballada o nocnym rzeniu, o gubieniu podkowy, o strzelaniu z bata*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chrościelewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 30–32.
- Sztaudynger Jan, *Ballada o lutowanej czaszce*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chrościelewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 34–36.

- Sztaudynger Jan, *Ballada o lwach w sulejowskiej katedrze*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 32–33.
- Sztaudynger Jan, *Co zawdzięczamy Łodzi*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 78.
- Sztaudynger Jan, *Czymże dziś jesteś, o klasztorze?*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, w. 9–12, s. 29–30.
- Sztaudynger Jan, *Darmo...*, [w:] J. Sztaudynger, *Nie tylko „Piórka”. Fraszki, wiersze, bajki*, wyb. A. Sztaudynger-Kaliszewicz, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1986, s. 148.
- Sztaudynger Jan, *Do brudasa*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 89–90.
- Sztaudynger Jan, *Do Łodzi*, [w:] J. Sztaudynger, *Nie tylko „Piórka”. Fraszki, wiersze, bajki*, wyb. A. Sztaudynger-Kaliszewicz, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1986, s. 66.
- Sztaudynger Jan, *Do młodzieńców*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 81.
- Sztaudynger Jan, *Do towarzyszy grzybiarzy*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 58–60.
- Sztaudynger Jan, *Dojrzewanie i dojrzałość*, [w:] J. Sztaudynger, *Piórka*, wyb. A. Sztaudynger-Kaliszewiczowa, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1980, s. 64.
- Sztaudynger Jan, *Drażliwość łódzian*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 81.
- Sztaudynger Jan, *Dusza miasta*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 91–92.
- Sztaudynger Jan, *Ej, chyba go widziałem*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 49.
- Sztaudynger Jan, *Gderał dym...*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 86.
- Sztaudynger Jan, *Głos syreny*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 78.
- Sztaudynger Jan, *Jak długo*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 95.
- Sztaudynger Jan, *Kobietu łódzka*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 16–17.
- Sztaudynger Jan, *Kołysanka łódzka*, [w:] J. Sztaudynger, *Nie tylko „Piórka”. Fraszki, wiersze, bajki*, wyb. A. Sztaudynger-Kaliszewicz, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1986, s. 67.
- Sztaudynger Jan, *Komin to Chińczyk*, [w:] J. Sztaudynger, *Nie tylko „Piórka”. Fraszki, wiersze, bajki*, wyb. A. Sztaudynger-Kaliszewicz, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1986, s. 147.

- Sztaudynger Jan, *Łódzka grzeczność*, [w:] J. Sztaudynger, *Nie tylko „Piórka”. Fraszki, wiersze, bajki*, wyb. A. Sztaudynger-Kaliszewicz, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1986, s. 152.
- Sztaudynger Jan, *Łódzka rada*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 80.
- Sztaudynger Jan, *Łódzkie pasaże*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 81.
- Sztaudynger Jan, *Łódź – łódka*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 79.
- Sztaudynger Jan, *Łódź [Łódź nabiera poloru]*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 85.
- Sztaudynger Jan, *Łódź [O buńczuczności...]*, [w:] J. Sztaudynger, *Nowe piórka*, Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 1956, s. 95.
- Sztaudynger Jan, *Marzenie o Łodzi*, [w:] W. Natanson, *Uśmiech i poezja Jana Sztaudyngera*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1976, s. 135.
- Sztaudynger Jan, *Miasto ahistoryczne*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 78.
- Sztaudynger Jan, *Na depczących trawniki*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 90.
- Sztaudynger Jan, *Na dźwig budowlany pod nazwą „Adaś”*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 82–84.
- Sztaudynger Jan, *Na kwitnące topole*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 80.
- Sztaudynger Jan, *Na łączycankę*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 49.
- Sztaudynger Jan, *Na odmalowaną Piotrkowską*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 80.
- Sztaudynger Jan, *Na pachnące topole parku Poniatowskiego*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 84.
- Sztaudynger Jan, *Na plac na Ogrodowej przed gmachem Wojewódzkiej Rady Narodowej*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, w. 3–4, s. 84.
- Sztaudynger Jan, *Na smutek wielkich miast*, [w:] J. Sztaudynger, *Nie tylko „Piórka”. Fraszki, wiersze, bajki*, wyb. A. Sztaudynger-Kaliszewicz, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1986, s. 149.
- Sztaudynger Jan, *Na wycieczkę łowicką*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 58.
- Sztaudynger Jan, *Największa troska*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 79.

- Sztaudynger Jan, *Nie noś*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 78.
- Sztaudynger Jan, *Nie rzucim ziemi*, [w:] J. Sztaudynger, *Nie tylko „Piórka”. Fraszki, wiersze, bajki*, wyb. A. Sztaudynger-Kaliszewicz, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1986, s. 149.
- Sztaudynger Jan, *Nie spotkałem*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 48.
- Sztaudynger Jan, *Obraz Łodzi*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 77.
- Sztaudynger Jan, *Panny łączycanki*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 48.
- Sztaudynger Jan, *Paszcze kominów*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 77.
- Sztaudynger Jan, *Pejzaż Łodzi*, [w:] J. Sztaudynger, *Nie tylko „Piórka”. Fraszki, wiersze, bajki*, wyb. A. Sztaudynger-Kaliszewicz, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1986, s. 67.
- Sztaudynger Jan, *Pieszczota w sierocińcu*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, w. 7–9, s. 23.
- Sztaudynger Jan, *Piosenka*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 33–34.
- Sztaudynger Jan, *Pochwała dzisiejszej Piotrkowskiej*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 85.
- Sztaudynger Jan, *Pochwała łódzkich drzew*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 19–20.
- Sztaudynger Jan, *Poemat o Łodzi*, [w:] J. Sztaudynger, *Nie tylko „Piórka”. Fraszki, wiersze, bajki*, wyb. A. Sztaudynger-Kaliszewicz, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1986, s. 66.
- Sztaudynger Jan, *Pralnia klienta*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 93.
- Sztaudynger Jan, *Proszę uprzejmie*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 91.
- Sztaudynger Jan, *Prośba do przechodnia*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 89.
- Sztaudynger Jan, *Przyjaciel kobiet*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 48.
- Sztaudynger Jan, *Pytasz, dlaczego?*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 81.
- Sztaudynger Jan, *Relikt*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 82.

- Sztaudynger Jan, *Sieradzka ballada o Francuzie i Marysieńce*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 54–57.
- Sztaudynger Jan, *Sposób*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 91.
- Sztaudynger Jan, *Swojemu miastu*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 82.
- Sztaudynger Jan, *Świadectwo robociarza*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 40.
- Sztaudynger Jan, *Tu usłyszałem*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 47.
- Sztaudynger Jan, *Twórczość czasu*, [w:] J. Sztaudynger, *Piórka prawie wszystkie*, wyb. A. Sztaudynger-Kaliszewicz, D. Sztaudynger-Zaczek, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2007, s. 533.
- Sztaudynger Jan, *Udekorowany*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 91.
- Sztaudynger Jan, *W „Egzotycznej”, łódzkiej kawiarni malarskiej*, [w:] J. Sztaudynger, *Nie tylko „Piórka”. Fraszki, wiersze, bajki*, wyb. A. Sztaudynger-Kaliszewicz, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1986, s. 150.
- Sztaudynger Jan, *W dolinie Bzury*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 51.
- Sztaudynger Jan, *Wąski komin Piotrkowskiej*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 85.
- Sztaudynger Jan, *Wielka poruta*, [w:] J. Sztaudynger, *Łatki na szachownicy*, red. T. Chróścielewski, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1980, s. 49.
- Sztaudynger Jan, *Wstyd Łodzian*, [w:] J. Sztaudynger, *Nie tylko „Piórka”. Fraszki, wiersze, bajki*, wyb. A. Sztaudynger-Kaliszewicz, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1986, s. 148.

Bibliografia przedmiotowa

- Bieżanowski Waldemar, *Łódka i inne rzeki łódzkie*, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Oddział w Łodzi, Zora, wyd. 2, Łódź 2003, Biblioteczka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami w Łodzi, z. 8, s. 78.
- Fraszka*, [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/fraszka> [dostęp: 15.01.2024].
- Godlewska Małgorzata, *Topole – drzewa przyszłości*, [w:] *Zielnik Łódzki*, z dnia 5 marca 2020, <https://zielniklodzki.pl/wpis/topole-drzewa-przyszlosci/> [dostęp: 15.01.2024].

- Kędzierski Dariusz, *Ulica dobrej starej nazwy: Nawrot*, „Kronika Miasta Łodzi” 2016, z. 1, s. 235.
- Krawczyk Alicja, *Łódzkie kawiarnie literackie w II połowie XX wieku*, „Przegląd Humanistyczny” 2019, R. 63, nr 4(467), s. 111–112.
- Kulesza Dariusz, *Sztudynger Jan Izydor*, [w:] *Słownik poetów polskich*, pod red. nauk. J. Sztachelskiej, Wydawnictwo „Łuk”, Białystok 1997, s. 244.
- Kurkowska Ewelina, *Kawiarnia „Egzotyczna”* [wypowiedź Ewy Nagórskiej], *Miastograf. Cyfrowe Archiwum Łodzian*, z dnia 1 sierpnia 2011, <https://www.miastograf.pl/asset/1509> [dostęp: 15.01.2024].
- Małpa, [w:] *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, Warszawa 1902, t. 2, s. 865.
- Mt 19,24, [w:] *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Edycja Świętego Pawła 2008, s. 2182.
- Natanson Wojciech, *Hierarchie i sylwety*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1985, s. 98.
- Natanson Wojciech, *Uśmiech i poezja Jana Sztudyngera*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1976, s. 132–133.
- Nyczek Tadeusz, *Łapanie tęczy – Do sieci pajęczej... czyli parę słów o autorze powyższego dwuwiersza*, [w:] J. Sztudynger, *Piórka prawie wszystkie*, wyb. A Sztudynger-Kaliszewicz, D. Sztudynger-Zaczek, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2007, s. 548.
- Skwarczyńska Stefania, *Aspekt genologiczny fraszek Jana Kochanowskiego*, „Prace Polonistyczne”, 1985, t. 41, s. 53–86.
- Sztudynger Jan, Sztudynger-Kaliszewiczowa Anna, *Chwalipięta, czyli rozmowy z Tatą*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2009.
- Tobiasz-Lis Paulina, Wójcik Marcin, *Łodziensia contemplativa czyli refleksja geografów nad przestrzenią miasta. Przykład Łodzi*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2012, nr 12, s. 189–202.
- Wilkoszewski Bronisław, Brajter Stefan, *Spacerowa / Kościuszki* [w:] *Refotografie*, z dnia 29 marca 2019, <https://refotografie.pl/asset/309> [dostęp: 15.01.2024].

Agnieszka Nawrocka, jest absolwentką studiów I stopnia filologii polskiej Uniwersytetu Łódzkiego, specjalność edytorska (2021). Pracę licencjacką zatytułowaną: *Edycja utworu Hipolita Stojkowskiego – Lilija w nowym ogrodzie węgrowskim [...] cnotami, świątobliwością, nauką wonnie rozkwitła [...]*. napisała pod kierunkiem dr hab. prof. Uniwersytetu Łódzkiego Michała Kurana.